

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ТА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ І. А. ЗЯЗЮНА

Ім'я вченого-філософа, педагога і організатора освіти України, доктора філософських наук, професора, дійсного члена АПН України Івана Андрійовича Зязюна знане і шановане у педагогічному світі. Але не посади, а, передусім, численні ґрунтовні наукові праці, оригінальні ідеї, яскрава науково-педагогічна діяльність поставили його в ряд найпомітніших постатей сучасної української педагогіки.

Величезний життєвий досвід, потужний інтелектуальний та творчий потенціал, виняткова цілеспрямованість та ентузіазм протягом багатьох років допомагали йому згуртувати і вести за собою педагогів і науковців, сповнених прагнення до розвитку й удосконалення освітянської справи в нашій державі [5, с. 9].

І. А. Зязюн – автор понад 250 наукових праць, серед яких підручники, навчальні та навчально-методичні посібники, монографії з проблем педагогічної майстерності, неперервної професійної освіти, етики та естетики, теорії української та зарубіжної культури, зокрема: “Основы педагогического мастерства” (1987, 1989); “Педагогічна майстерність” (1997); “Краса педагогічної дії” (1998); “Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи”(2000); “Педагогіка добра” (2000). “Педагогіка – моє життя ” – цей вислів Івана Андрійовича, що став епіграфом до останньої книги – його життєве кредо. Філософ, учений, ректор педагогічного інституту, міністр народної освіти, директор академічного науково-дослідного інституту, голова спеціалізованої вченої ради – все це для нього лише сходинки до вищого світла – розуму Вчителя, бо Вчитель, за переконанням педагога, є провідником переможної сили Добра і Любові, Істини і Краси.

Ідеї і положення, викладені в працях академіка, знайшли відображення в концептуальних засадах та основних напрямках діяльності очолюваного ним упродовж 10 років Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України, який є провідною науковою установою держави, що досліджує проблеми філософії освіти, історії професійно-технічної та вищої освіти України, психолого-педагогічної підготовки вчителів та професійної підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців, педагогічних технологій неперервної професійної освіти, порівняльної професійної педагогіки і психології, професійної мистецької освіти тощо.

Академіком І. А. Зязюном створено наукову школу, яка виховала покоління вчених України. Під його керівництвом підготовлено і захищено 5 докторських і 14 кандидатських дисертацій.

Плідну працю його як науковця і організатора досліджень у галузі професійної освіти, формування особистості та педагогічної майстерності вчителя відзначено урядовими нагородами, почесним званням “Заслужений працівник вищої школи УРСР” (1988) та Відзнакою Президента України – Орденом “За заслуги” III ступеня (1998). “Учитель, його майстерність, його талант – невичерпне джерело багатства народу, який прагне до інтелектуальної, етико-естетичної культури в часи усіяких потрясінь і негараздів”, – так написано у вступному слові до навчального посібника “Краса педагогічної дії”. Саме таким Учителем, Філософом, Людиною і є Іван Андрійович Зязюн.

Найбільшого визнання він здобув, працюючи у 1975-1990 рр. ректором Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. Під його керівництвом педінститут увійшов тоді до кращих педагогічних вишів СРСР. На навчання до інституту приїжджали абітурієнти з найвіддаленіших областей країни, навіть з Далекого Сходу. Випускників вузу чекали не тільки у сільських школах області, як того вимагала спрямованість інституту і на чому неодноразово наголошував сам ректор. Їх радо приймали на роботу у владні структури – партійні установи, органи державного керування, системи МВС і КДБ. Обійнявши посаду ректора, в основу наукової і практичної діяльності І. А. Зязюн поклав наукове і неупереджене сприйняття педагогічного доробку Антона Макаренка. Ґрунтовно дослідивши у своїх попередніх філософських дослідженнях мистецтво театру та акторську техніку, властиву школі К. С. Станіславського, учений першим побачив її спорідненість із “педагогічною технікою”, про яку йдеться у працях А. С. Макаренка. Йому вдалося започаткувати новий напрям у тодішній стагнуючій педагогіці, розвинути його спочатку у своєму інституті, а потім поширити і по всьому СРСР. Під керівництвом І. Зязюна вперше в Україні й у СРСР був створений курс “Педагогічної майстерності”, підготовлені відповідні навчальні посібники, які одержали визнання й популярність спочатку в СРСР, потім у Японії, країнах Східної і Центральної Європи і т.д. Згодом відповідні курси були прийняті у всіх 210 педагогічних вузах СРСР, у т.ч. у 30 педагогічних вишах України. “Я переконаний, що має бути ідея, яка або поєднує, або роз’єднує. Тоді буде прогрес”, – висловлює своє кредо академік. – “Працюючи в театральному інституті, я звернув увагу на предмет “акторська майстерність”. Довго придивлявся, як проходили заняття, як студенти вчилися передавати різні образи, настрої, впливати на аудиторію. Макаренко казав, що педагог – це актор. І одного чудового дня я дійшов думки, що потрібно створити нову дисципліну – “педагогічна майстерність”. Частина колег мене підтримала, і через півроку ми випустили перші методички, а пізніше книжку. У нашому інституті відкрилися курси для педагогів, де ті вивчали психологію дитини та інші предмети. До нас стали приїжджати колеги з усього Союзу, новація викликала резонанс. Проте

Радмін сприйняв її як виклик і спробував заморозити цю ідею. Втім, згодом кафедри педагогічної майстерності були відкриті по всьому Союзу”.

“Мене все життя критикують, – говорив І. А. Зязюн. – Адже я за характером такий: коли бачу, як треба зробити, – роблю. Я ніколи не заважаю людям творчим, тим, хто працює, хай навіть у нас різні погляди, підходи та методи. Але, на жаль, дуже часто мені доводилося зіштовхуватися з людьми, які нічого не роблять, натомість уміють критикувати, давати оцінки, причому негативні. І нерідко траплялося полемізувати з людьми, які за статусом були вищі за мене. Я завжди нагадував собі слова Герцена: “Лише рівні сміються між собою”. Але це відбувалося вже після суперечок. Отож, критикували мене багато й жорстоко ще зі студентських років. Мене ж тричі через це відраховували з Київського університету. Але так виходило, що завжди знаходилися добрі люди, які мене захищали. В університеті це був декан Порфи́рій Потапович Кучеренко. “Іване, ти дурень! – казав він мені. – Ну навіщо тобі чіпляти цих професорів, тобі зараз головне отримати диплом, а потім говори, що хочеш”. Але критика не припиняється досі, і я вважаю, ніколи не треба боятися за своє майбутнє, якщо захищаєш інтереси людей”.

Декому із студентів 1980-х років часи навчання у Полтавському педагогічному запам’яталися, насамперед, вимогами до їхньої зовнішності. “Так, хлопці мали ходити в білих сорочках і краватках, а дівчата обов’язково у спідницях, – підтверджує І. Зязюн. – До речі, наші студенти потім назвали ці краватки “зязюнчики”. Як мене тоді критикували, страшно згадати, і “Комсомольская правда”, і газета “Сталінське плем’я” та інші. Але ще Макаренко казав, вчитель – це фронт. Він має виходити до дітей так, щоб було приємно дивитися, щоб хотілося наслідувати. Без цього не можна достукатися в душу дитині. І я цілком із цим згоден. Але хочу відразу пояснити, що всі такі питання ми вирішували разом зі студентами, я регулярно проводив із ними зустрічі, де ми й обговорювали життя інституту. Водночас я завжди відстоював демократичний підхід до навчання, адже лише так можна прищепити любов до нього, а це запорука того, що дитина поступово прийде до потреби самонавчатися. Потрібно бути щиро зацікавленим у дитині, щоб домогтися успіху” [4, с. 80].

Він народився на Чернігівщині, у селі Пашківка Ніжинського району, 3 березня 1938 року. Батьки були колгоспниками. У 1952 році закінчив Пашківську семирічну школу, а 1955 року – Галицьку (нині Крутівська) середню школу. Але довелося освоїти і нелегку працю під землею. І. Зязюн згадує: “У 1956 році, коли я закінчив школу, молодь Чернігівщини виїжджала на будівництво комсомольських шахт у Донбас. Я також вирішив поїхати. Але спочатку мене відправили навчатися в гірничопромислове училище. Я завжди був активістом, в училищі це

зауважили й на шахту не пустили, а залишили працювати заступником директора з культмасової роботи. Але практику я все ж пройшов. Тепер часто згадую про це, і коли щось не так, я собі кажу: Іване, а як у шахті було? У шахті важче, отож нема чого скаржитися”. Вищу освіту здобув у Київському університеті ім. Т. Шевченка (історико-філософський факультет, філософське відділення). Тема кандидатської дисертації “Особливості становлення й розвитку естетичного сприйняття людини” (1968); докторської – “Формування естетичного досвіду людини” (1977).

І. А. Зязюн зробив “візитівкою” Полтавського вишу колективи художньої самодіяльності. За його сприяння й безпосередньої участі отримав популярність у СРСР і далеко за його межами народний хор “Калина”, академічна капела й танцювальні колективи [3, с. 28].

Від 1992 року Іван Андрійович Зязюн зосереджується на науковій і викладацькій роботі. Після звільнення з посади Міністра освіти України він очолює Лабораторію естетичного виховання Інституту педагогіки Міністерства народної освіти України. У грудні 1993 року отримує призначення бути організатором Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України, через рік обирається директором цього інституту, який у березні 2007 року перетворюється на Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України. Педагогіка добра – так можна означити фундаментальний принцип, який уже понад сорок років прищеплює українським педагогам видатний вчений.

І. А. Зязюн пройшов яскравий шлях е науці і педагогічній освіті: від студента до міністра, від аспіранта до академіка. Йому належать фундаментальні розробки у галузі філософії освіти, професійної педагогіки, естетичного виховання молоді. У 1998 році Американський біографічний інститут назвав його “Людиною року”, а у 1998-2000 рр. він обіймав посаду президента Міжнародної асоціації макаренкознавців. Як зазначає часопис “Постметодика” (№ 1(78), 2008) у статті з нагоди 70-ліття від дня народження видатного вченого-педагога, “нащадок українських козаків і син чернігівських селян Іван Зязюн як філософ і учень Г. Сковороди знає, що суд історії справедливіший до синів свого народу, ніж хор похвал і галас нерозуміння за життя. Істина рано чи пізно переможе. Йому немає чого скаржитися на долю. Він сам її вибирав і вибудовував у прагненні до кращого життя для людей і випив із неї і мед визнання, і полин несправедливих докорів та наклепів, і вино несвідомої вини. Отак, як ненька Україна одвічно йде по світу з калиною, так і І. А. Зязюн із нею, і навесні, і влітку, і в суворі часи, коли горде дерево випробують люті буревії та морози...” [2, с. 64].

Вченому належить глибоке розуміння структури і особливостей культуротворчої діяльності особистості, яке розроблено ним із позицій філософа, культуролога, мистецтвознавця, психолога і педагога. Ним узагальнені передовсім численні наукові дані, зокрема, З. Фрейда,

К. Юнга, Л. С. Виготського, Д. М. Узнадзе, Ф. Д. Бассіна, М. Г. Ярошевського щодо ролі безсвідомого і свідомого у пізнавальній діяльності особистості, значення підсвідомості і свідомості, мови і мовлення у міжособистісних стосунках тощо. У цьому контексті вчений формулює цікаве положення про багатовимірність побудови особистості. Одним із важливих засобів орієнтації особистості у середовищі І. А. Зязюн визнає міжособистісні зв'язки, які мають два різні модуси – комунікаційний (типовий для певного рівня культури) і трансперсональний (подолання індивідуалізму, егоїзму, перебудова своїх ціннісних уявлень і внаслідок цього – творення гіперособистості). Розкриття природи творчості, адекватного ставлення до світу і створення нових культурних цінностей має передбачати багатоплановість творчої особистості, передусім – усвідомлення нею своїх цілей і мотивів. Оригінальним є тлумачення І. А. Зязюном ролі захисних механізмів особистості, розроблених З. Фройдом, у здійсненні творчої діяльності. Значну увагу приділяє педагог музичній творчості, ролі музичного твору як “носія установок” і “механізму” їх трансляції. Установка, яку вчений розуміє в контексті відомої концепції Д. М. Узнадзе, поширюється, на його думку, “на всі музичні універсалиї – характерологічні, емоційні, логічні, стильові, звуковисотні, фактурні, темпові, ритмічні тощо”. Своєрідно осмислюється вченим ідея катарсису, тобто очищення мистецтвом, що запропонована З. Фройдом і підтримана Л. С. Виготським. І. А. Зязюн синтезує своє положення про катарсис, пов'язуючи його з емоціями і почуттями, з самим творчим процесом [1, с. 174].

І. А. Зязюн вважає педагогічну працю особливим видом висококваліфікованої розумової і практичної діяльності, творчого, неповторного характеру, у якій поєднані наука і мистецтво. Ця праця є свідомою, доцільною діяльністю з навчання, виховання і розвитку суб'єкта учіння, з формування в кожній особистості професійних знань, активної життєвої позиції, громадянськості тощо. Завдання реформування сучасної української держави та її системи освіти потребують професійної підготовки не просто педагога, а педагога майстра, який “повинен добре орієнтуватися в різноманітності педагогічних технологій, мати свою думку і вміння захищати її, правильно оцінювати свої можливості, бути готовим до прийняття відповідальних рішень”. Розглядаючи категорію педагога в найширшому розумінні як виконавця педагогічної дії в усіх освітньо-виховних закладах, І. А. Зязюн характеризує його у загальному культурологічному контексті. Адже “освіта як спосіб відтворення людини в культурі передбачає не лише засвоєння дидактики існуючого соціального досвіду (“сталого” культури) і розвиток особистості на цій основі, але і створення образу світу і свого образу у цьому світі”. При цьому важливим є розв'язання педагогом інтегрального завдання – формування учня як суб'єкта навчальної і пізнавальної діяльності, тобто формування мотивів учіння,

прилучення до предметної і операційної сторін навчального процесу, розвитку рефлексивного мислення учнів, їх активності і творчості під час отримання знань, умінь, навичок, перехід від глобального до індивідуального, тобто вирішення завдання “перемотування культури з безособистісної форми загалу в особистісну форму культури індивіда”. Викладання є мистецтвом тому, що воно подібне до творчості художника, письменника, поета, відяких вимагається глибоке знання життя, людської душі, уміня співпереживати особистості учня, адже кожне заняття є неповторним, емоційно забарвленим, непередбачуваним. Викладання є наукою, в основі якої лежать об’єктивні знання, суттєві зв’язки і відношення, притаманні процесу освіти, взаємодії викладання і учіння, тобто закони, які пояснюють і забезпечують процес цілеспрямованого розвитку особистості. Основними компонентами діяльності педагога є навчальні (передача знань, формування умінь і навичок), виховні (формування і розвиток особистості), організаторські (організація навчальної і позанавчальної роботи учнів) і наукові (прилучення учнів до дослідницького пошуку, науковотехнічної творчості) дії. Відповідно до цього, необхідні для викладача (зокрема, вищої школи) якості пропонується згрупувати у декілька блоків: мотиваційні, професійні, особисті, моральні. Важливим є твердження вченого про те, що “викладач – це по суті психологопрактик”. Викладені теоретико-методологічні положення І. А. Зязюна про сутність особистості педагога стали однією з важливих передумов розробки програми допрофесійної підготовки, професійного підбору і відбору майбутніх учителів, розвитку педагогічної майстерності, що значною мірою підвищили ефективність професійної діяльності українського вчительства.

Список використаної літератури

1. Зязюн І. А. Естетичний досвід особи. Формування і сфери впливу / І. А. Зязюн – К. : Вища школа, 1976. – 174 с.
2. Зязюн І. А. Формирование творческих способностей личности в трудовом коллективе. Морально-эстетические проблемы творчества / И. А. Зязюн – К., 1981. – 64 с.
3. Зязюн И. А. Педагогическое мастерство преподавателя-обществоведа как комплекс его личностных свойств и умений / И. А. Зязюн. // Вопросы общественных наук: Республиканский междуведомственный науч. сб. – К., 1986. – Вып. 68. – С. 27–32.
4. Зязюн І. А. Філософія виховання особистості / І. А. Зязюн // Миротворча діяльність школи і вузу: збірник наукових праць. – Рівне : Тетіс, 1997. – Ч. 2. – С. 79–83.
5. Зязюн І. А. Теоретичні аспекти культури і культурного розвитку людини. Виховання естетичної культури школярів / І. А. Зязюн. – К. : ІЗМН Навчальний посібник, 1998. – С. 8–16.